

Oordelen in de morele situatie

Rob van Gerwen
Departement Wijsbegeerte
Universiteit Utrecht
www.phil.uu.nl/~rob

15 november 2008

1 Kant over het Mittelglied

Kant ging aan het eind van zijn lange carrière, in de *Kritik der Urteils kraft*, in op het “hier en nu” van de morele situatie, dat wil zeggen, nadat hij in zijn ethisch hoofdwerk, de *Kritik der praktischen Vernunft* de categorische imperatief als de leidraad van de praktische rede had beschreven, als regel achter de praktische imperatief die hij eerder opstelde om tegemoet te komen aan de toepassingsproblemen die actoren in concrete morele situaties ondervinden:

“Handel zo dat het menszijn, zowel in eigen persoon als in de persoon van ieder ander altijd tegelijk als doel, nooit louter als middel gebruikt.”¹⁾

De praktische rede gaat er vanuit dat geuniversaliseerde redenen een centrale rol (moeten) spelen in de keuze voor een handeling, ook al zal een actor ook altijd vanuit niet-geuniversaliseerde redenen handelen. Idealiter zijn die laatste redenen te rechtvaardigen in een redelijke deliberatie (minstens achteraf).

Deze overweging laat onverlet dat een actor in een concrete morele situatie zelf zijn weg moet vinden in de opties. Het gaat hierbij zowel om grootse als om kleingeestige kwesties. Als er twee kinderen verdrinken en een is je eigen dochter, wie moet je dan redden? Als een collega de zaal binnenkomt die alles wat je zegt voetstoots zal aannemen, of eentje die je bloed kan drinken, hoe moet je die dan bejegenen? Wanneer wordt een overweging moreel en wanneer is ze “slechts” psychologisch?²⁾

In de *Kritik der Urteils kraft*, zo zou men kunnen betogen, realiseert Kant zich dat het probleem van het actuele beoordelen van een situatie een psychologische kwestie is.³⁾ In de tweede inleiding die Kant voor dit boek schreef,

vraagt hij zich af hoe we onze morele doelen in de werkelijkheid, waar we objectieve kennis van bezitten, moeten realiseren. Het is één ding om te weten wat men behoort te doen en ook te weten hoe de werkelijkheid eruit ziet (de uitkomsten van de eerste twee kritieken), maar iets anders om beide gegevens in een concrete situatie op elkaar af te stemmen. Volgens Kant betekent dit dat we naast het verstand (zetel van de kennis) en de rede (waar de morele wet gezocht moet worden) ook over een Mittelglied, het oordeelsvermogen, moeten beschikken.

Het oordeelsvermogen helpt ons met onze reflectieve oordelen, nodig wanneer men wordt geconfronteerd met een concrete situatie waar men de regel in moet zoeken. In het eerste deel van de *Kritik der Urteilskraft* bespreekt Kant het esthetische oordeel als de exemplarische instantie van het reflectieve oordeel.⁴⁾ Schoonheid herkennen we met een bepaald soort *vrije* ervaring—niet door een regel te vinden of aan het concrete op te leggen. (Het teleologische oordeel over de biologie wordt geanalyseerd als een projectie van doelen in een doelloze doch doelmatige natuur—een inzicht dat Darwins evolutieer voorafschaduwte.) In de eerste zin van § 1 in de *Kritik der Urteilskraft* merkt Kant op dat het bij het esthetisch oordeelsvermogen niet gaat om het bepalen van het object onder een concept of regel, maar om een bepaling van het *subject* zelf en zijn gevoel. Kant doet zijn uiterste best (in het eerste moment vooral, §§ 1–5) om de autonomie van het esthetische oordeel ten opzichte van kennis en moraal te betogen maar er zijn een aantal momenten waar hij indirect de morele relevantie van die autonomie bespreekt.

Zo is het schoonheidsoordeel volgens Kant exemplarisch voor het oordeelsvermogen in zijn vrije applicatie (§ 35) en vormt het tevens een fundering voor onze Geselligkeit, ons samenleven (§ 39)—het doet ons het bestaan van een Gemeinsinn, een *sensus communis*, aannemen (§§ 20, 21, 40). En de *ideale* schoonheid (§ 17) moet begrepen worden in termen van hoe een mens zich in zijn uiterlijk uitdrukt. Men kan hierin een filosofisch-psychologische invulling lezen van de bovengenoemde praktische imperatief. Het menszijn in de eigen en andermans persoon erkennen staat op één lijn met het beleven van de schoonheid van de mens—beide betreffen de expressie van een moreel innerlijk.⁵⁾

En wat is dan dat Mittelglied? Het is geen vervanger voor de praktische rede, noch een redeneer-vermogen of een vermogen om het gelijksoortige in het unieke te ontwaren. Kant doelt in de *Kritik der Urteilskraft* (gelezen vanuit de ethiek) op het vermogen om de mens in de ander te herkennen en te erkennen, een psychologisch fenomeen.⁶⁾ In de *Kritik der Urteilskraft* heeft Kant de applicatie van de praktische rede gewezen op zijn psychologische grond.

Om die psychologie duidelijk te krijgen, lees ik, als laatste, een korte passage voor uit *The Curious Incident of the Dog in the Night-Time*, een boek

over een autistische jongen, Christopher, die duidelijk het Mittelglied mist.

“And Father said, ‘Christopher, do you understand that I love you?’ And I said, ‘Yes,’ because loving someone is helping them when they get into trouble, and looking after them, and telling them the truth, and Father looks after me when I get into trouble, like coming to the police station, and he looks after me by cooking meals for me, and he always tells me the truth, which means that he loves me.” (? , 109)

Wie het Mittelglied mist, ontbeert een onmiddellijke toegang tot de menselijkheid in de ander, en kan alleen redenerend tot de juiste morele keuzen komen. Voor een abstracte morele redenering ten bate van politieke of beleidsmatige keuzen voldoet zo’n praktische rede, maar als het alledaagse, de morele interactie tussen mensen ervan zou afhangen, zou het vermoedelijk snel gedaan zijn met de menselijke soort.

Notes

¹⁾ “Handle so, dass du die Menschheit sowohl in deiner Person, als in der Person eines jeden anderen jederzeit zugleich als Zweck, niemals bloß als Mittel brauchst.” ? , BA 67.

²⁾ Soms lijkt het alsof de ethiek net als de wetenschappen de “context of justification” scherp afgrenzen van die van “discovery”, maar omdat het in de moraal altijd uiteindelijk om concrete handelingen gaat is die afgrenzing moeilijk te maken, en wellicht zelfs niet altijd wenselijk. Men denke aan Ingardens verzet tegen Husserls “eidetische reductie”. Volgens Ingarden is met name bij morele zaken het ongewenst om te abstraheren van het bestaan van de gebeurtenissen.

³⁾ Niet empirisch-psychologisch, maar filosofisch psychologisch. Een kwestie waarbij de analyse niet gaat over de logica van redeneringen, maar over die van onze concepten over de manier waarop de geest werkt.

⁴⁾ Later zal ook Gadamer de esthetische ervaring als exemplarisch voor de hermeneutische ervaring analyseren.

⁵⁾ Zie ? voor deze interpretatie van Kants visie op de morele relevantie van het esthetische.

⁶⁾ Vgl. ? , 1: “We tend to take the speech of a Chinese for inarticulate gurgling. Someone who understands Chinese will recognize language in what he hears. Similarly I often cannot discern the humanity in a man.” en ? , 39:219: “We don’t understand Chinese gestures any more than Chinese sentences.”